

USKO SIVISTYKSEEN – TYÖVÄEN SIVISTYSLIITON PERUSTAMISVAIHEEN SIVISTYSKÄSITYS

Elina Hakoniemi,

VTM, väitöskirjatutkija, Helsingin yliopisto

Työväen Sivistysliitto (TSL) perustettiin syksyllä 1919, sata vuotta sitten, jolloin juuri itenäistynyt Suomi oli toipumassa sisällissodasta. Työväenliike haki hävityn sodan jälkeen uutta suuntaa, ja tulevaisuus oli sille avoin kysymys.

Osalle työväenliikkeen jäsenistä vastaus tulevaisuutta koskeviin kysymyksiin oli sivistys. Väinö Voionmaan johdolla työväen sivistysliikettä ryhdyttiin vahvistamaan osaksi työväenliikettä poliittisen ja taloudellisen työväenliikkeen rinnalle, mikä johti TSL:n perustamiseen. Liiton perusteissa vaikutti sivistysusko, jonka mukaan sivistys oli avain yhteiskunnan kehitykseen. Artikkelin pureutuu tähän sivistysuskoon: miten TSL:n perustajat, keskeimpänä Voionmaa, perustelivat sen, että juuri sivistys oli työväenliikkeelle ja työväestölle erityisen tarpeellista?

TSL:n perustamisvaiheesta ja liiton historiasta yleensä on olemassa varsin vähän aiempaa tutkimusta. TSL:n historiaa on käsitelty Jorma Kalelan tutkimussuunnitelmassa vuodelta 1978, TSL:n pääsihteerinä toimineen Jussi Pikkusaaren liiton historiaa vuosina 1919–1999 käsittelevässä teoksessa ja TSL:n opintosihteerinä toimineen Pentti Järvisen pro gradu -tutkielmassa vuodelta 1969.¹ Näissä teoksissa liiton perustamisvaihetta käsitellään

vain lyhyesti, osana TSL:n pitkää historiaa. Poikkeuksena tästä on Järvisen tutkimus, joka keskittyy liiton alkuvaiheisiin. Gradun näkökulmana on kuitenkin liiton suhde muihin poliittisiin ryhmiin. Maria Lähteenmäki on puolestaan tutkinut laajasti Väinö Voionmaan ajattelua myös työväen sivistystyön osalta.² Lisäksi TSL:n historiaa esitellään toimittaja Ville Blåfieldin laatimassa liiton 100-vuotiskäsitelmässä.³ Pohjoismaisen ja kansainvälisen työväen sivistystyön osalta aiempaa tutkimusta on saatavilla runsaammin.⁴

Artikkeli pureutuu TSL:n perustamisvaiheen sivistysuskoon sivistys-käsitteen käsitehistorian näkökulmasta. Artikkelin analysoi käsitteelle sivistys annettuja merkityksiä TSL:n alkuvaiheen julkaisuissa. Huomio kiinnittyy erityisesti siihen, miten sivistyksen merkitystä yhteiskunnassa hahmotettiin, ja siihen, mihin sivistystyöllä pyrittiin. Reinhart Koselleckin luoman käsitehistorian termien mukaisesti huomio kohdistuu TSL:n perustamisvaiheen historiallisen ajan ulottuvuuksiin: *odotushorisonttiin* ja *kokemusavaruuteen*. Kokemusavaruus (*Erfahrungsraum*) muodostuu kokemuksesta menneestä: menneisyys ja sen tulkinnat ovat läsnä nykyhetkessä ja ohjaavat toimintaa. Odotukset tulevaisuudesta puolestaan muo-

Työväen Sivistysliiton toimikunnan kokous vuonna 1929. Toimikunnan jäsenet kuvassa vasemmalta: Yrjö Räisänen, Heikki Puro, sihteeri Hjalmar Eklund, Väinö Voionmaa, Mikko Ampuja, Lyyli Takki ja Julius Sundberg. Kuva: Työväen Arkisto.

dostavat odotushorisontin (*Erwartungshorizont*), joka on toiminnan referenssi. Kosellekin mukaan käsitteet ovat odotusten ja kokemusten keskiössä. Lisäksi käsitteillä itsellään on keskeinen rooli muutoksessa, sillä modernina aikana tapahtunut odotusten erkaantuminen kokemuksista on tehnyt käsitteistä keskeisiä toimijoita.⁵

Artikkelin aineiston rungon muodostavat Työväen Sivistysliiton valmistelevan komitean asiakirjat, komitean jäsenten julkaisut työväenlehdissä, TSL:n opintokirjat 1920-luvulta sekä *Työväen sivistystyö I* -julkaisu vuodelta 1922. Lisäksi artikkelia varten on käyty läpi TSL:n edustajiston asiakirjat vuosilta 1919–1929 sekä vuodesta 1928 alkaen julkaistun liiton järjestölehden *Työläisopiskelijan* numerot vuosilta 1928–1939.

Artikkelin alussa kuvataan TSL:n perustamisvaiheen taustaa: sivistystyön nousua

sisällissodan jälkeen, liiton perustamiseen johtanutta kehitystä sekä suhdetta aiempaan sivistystyöhön. Sen jälkeen analysoidaan sivistykseen kytkeytyneitä merkityksiä ja odotuksia. Näistä keskeisimpiä ovat sivistyksen yhteiskunnallisuus, erityinen työväen sivistystarve sekä kysymykset sivistyksen tasa-arvosta.

Sivistystyön nousu ja TSL:n perustaminen sisällissodan jälkeen

Kehittyvät kansallisvaltiot olivat alkaneet kouluttaa kansalaisiaan 1800-luvun edetessä. Pohjoismaissa yläluokkien käynnistämä kansansivistyksen aalto nosti harjalleen kansanliikkeitä, muun muassa työväenliikkeen, jotka omaksuivat sivistystyön keskeiseksi osaksi toimintaansa. Usko koulutuksen ja sivistyksen voimaan oli vahva.⁶ Tämä usko joutui koetukselle väkivallan aikakaudella. Ensimmäisen maailmansodan pauhussa alkoi

kuuluu konservatiivisten kulttuuripessimistien näkemyksiä siitä, että yritykset sivistää kansaa olivat onnistuneet herättämään ainoastaan primitiivisen, raakuuteen taipuvaisen joukkosielun. Toisille sota oli todistus siitä, että koulutusta tarvitaan aiempaa enemmän, jotta vastaavalta voitaisiin tulevaisuudessa välttyä.⁷

Nämä näkemykset kilpailivat myös Suomessa. Konservatiivisimmat tahot olivat valmiita hylkäämään kansanvalistuksen suuren hankkeen, mutta osa taas katsoi, että sivistystä tarvitaan enemmän kuin koskaan. Jälkimmäinen kanta pääsi voitolle: sisällissodan jälkeen koulutus nähtiin keskeisenä keinona jakautuneen kansakunnan eheytykseen. Eheyttävää koulua ajoivat erityisesti edistyspuolue ja maalaisliitto, mutta myös sosiaalidemokraattinen työväenliike piti esillä koulutuskysymyksiä.⁸

Työväen Sivistysliiton perustajat, keskeisimpänä Väinö Voionmaa, edustivat niitä, joiden usko sivistykseen ei ollut horjunut sodan myötä. Työväenliikkeen piirissä sivistysusko ei kuitenkaan ollut mikään uusi eetos, sillä liike oli harjoittanut sivistystyötä syntymästään alkaen. Liikkeen järjestäytyminen tapahtui samanaikaisesti kansansivistystyön demokratisoitumisen kanssa. Demokratisoituminen merkitsi sitä, että yläluokkien käynnistämä ylhäältä alas suuntautuva kansansivistys kehittyi kansanliikkeiden ja yhdistysten työmaaksi⁹. Jo varhaisessa wrightiläisessä työväenliikkeessä tehtiin kansansivistystyötä, minkä perintönä sivistys säilyi keskeisenä osana myös sosiaalidemokraattisen työväenliikkeen toimintaa¹⁰.

Viime vuosisadan alussa työväensivistys tarkoitti sosiaalidemokraattisen puolueen harjoittamaa valistus- ja agitaatiotoimintaa sekä agitaattoreiden kouluttamista työväenliikkeen piirissä¹¹. Pääpaino oli työväenliikkeen ideologian ja tavoitteiden tuntemisessa, mutta jo alusta alkaen toimintaan sisältyi myös laajempia sivistysihanteita¹².

Sivistystyön keskusjärjestöä oli suunniteltu jo aiemmin, etenkin sen jälkeen, kun Ruotsin Arbetarnas Bildningsförbund (ABF) oli perustettu vuonna 1912. 1910-luvun kuluessa

työväen sivistystyötä kokoavaksi voimaksi oli tuloksetta suunniteltu muun muassa Työväen Kirjallisuusliittoa sekä Helsingin työväenjärjestöjen opistoa. Kansalaissota katkaisi nämä suunnitelmat. Järvisen mukaan erityisesti opiston toiminta oli nopeasti paisunut laajaksi: ”Millaisena kehitys olisi jatkunut [ilman sotaa], jää kuitenkin arvailujen varaan”.¹³

Sisällissodan jälkeen aika oli otollinen sivistystyön keskusjärjestön perustamiselle. Kalela esittää, että sota oli muuttanut erityisesti Voionmaan mutta myös muiden sivistyslinjaa ajavien asemaa työväenliikkeessä. Ennen sotaa Voionmaa oli ollut ideologisesti eri linjalla työväenliikkeen johdon kanssa. Kalelan mukaan Voionmaakin tiedosti, ettei hänen edustamiensa ihanteiden mukaiselle työväen sivistystoiminnalle ollut edellytyksiä ennen sotaa. Sosiaalidemokratia toipui sodasta Väinö Tannerin reformistisella linjalla, mikä toi voionmaalaiselle sivistystyölle liikkeen johdon tuen.¹⁴ Toisaalta sivistystyötä oli harjoitettu myös ennen sotaa, ja Voionmaa oli osallistunut keskusteluun sivistyspoliittisista kysymyksistä jo 1910-luvun aikana.

Sivistysliittoa ryhdyttiin perustamaan syksyllä 1918. Ensimmäinen konkreettinen askel liiton perustamiseksi otettiin joulukuussa 1918, kun Suomen Sosialidemokraattinen Nuorisoliitto teki päätöksen muodostaa valmistava komitea perustamista varten. TSL:n valmistavan komitean kertomuksen mukaan ”muutama asianharrastaja” oli ehdottanut nuorisoliitolle, että se ryhtyisi aloitteelliseksi sivistysliiton perustamiseksi¹⁵. Aikalaiskertomusten mukaan aloitteen taustalla oli kuitenkin yksin Voionmaa. Yleisesti ottaen TSL:n perustamista käsittelevät aikalaistekstit nostavat poikkeuksetta Voionmaan perustamisen primus motoriksi¹⁶.

Valmistava komitea kokoontui puheenjohtajaksi valitun Voionmaan johdolla kolme kertaa tammikuussa 1919¹⁷. Se laati sääntöehdotuksen perustettavalle liitolle, lähetti työväenliikkeen keskusjärjestöille kutsun perustettavaan liittoon liittymisestä ja aloitti tie-

dotuskampanjan. Komitea jätti asian edistämisen Voionmaan tehtäväksi¹⁸. Tämä rekrytoi toimittaja Hjalmar Eklundin avukseen järjestämään sivistysliiton perustamista¹⁹. Lopulta perustava kokous pidettiin syyskuussa 1919.

Työväen Sivistysliiton perustamistyössä Ruotsin ABF oli merkittävä esikuva. Myös liiton perustamista mainostavat tekstit pitivät esillä, että TSL ottaisi mallia Ruotsista²⁰. Vehkamäki kirjoitti vuonna 1922, että ABF toimi liiton esikuvana jo perustamisvaiheessa ”joka suhteessa” ja että ”toiminta täällä tapahtuu samaan tapaan kuin Ruotsissakin”²¹. TSL:n perustamisen jälkeen vuonna 1921 opintosihteeri Eklund teki opintomatkan Ruotsiin. Länsinaapurista kopioitiin erityisesti paikallistasoille ulottuva organisaatiomuoto ja opintopiirejä painottava pedagogiikka.

TSL:n perustaminen oli osa sisällissodan jälkeistä työväenliikkeen järjestäytymistä – samoihin aikoihin perustettiin myös Työväen Urheiluliitto, Työväen Näyttämöiden Liitto sekä Työväen Musiikkiliitto. Kalelan mukaan sivistysliiton perustaminen oli osa kehitystä, jossa työväenjärjestöt keskittyivät omiin erityisalueisiinsa. Kehityksen taustalla oli edustuksellisuuden lisääntyminen ja työläisen omakohtaisen osallistumisen määrän väheneminen.²² Järjestöjen piirissä voimistui työväestön oma, muusta kulttuurin kentästä erillinen kulttuuritoiminta. Järvisen mukaan pohja eriytymiselle oli luotu jo ennen sisällissotaa, mutta tappio nopeutti kehitystä: kun mahdollisuudet toimia avoimen poliittisesti olivat rajatut, toiminta kulttuurin parissa lisääntyi.²³

TSL:n synty merkitsi uutta aikaa työväen sivistystyössä. Lähteenmäki on kuvannut sitä, miten Suomen itsenäisen valtion perustaminen sekä sisällissodan kokemukset mursivat kansanvalistuksen ideaalin ja miten työväenliikkeen toimijat saivat tehtäväkseen määritellä uudelleen, mitä työväensivistys oli.²⁴ Kansanvalistuksen käsityksen murtuminen ei merkinnyt loppua sivistysuskolle. Sen sijaan

hylätyksi tuli sisällissotaa ennen harjoitettu sivistystyö – ja sekin vain osittain.

Sodan jälkeen Voionmaa suhtautui sotaan edeltäneeseen sivistystyöhön kriittisesti. Hänen mielestään työväestön ajautuminen sotaan oli osoitus aiemman sivistystyön puutteellisuudesta²⁵. Voionmaa kirjoitti *Suomen Sosialidemokraatissa*:

Kansa kokonaisuudessaan on joutunut kauheasti maksamaan ne laiminlyönnit ja synnit ylevien kansansivistäjien alalla, joista yhteiskunnallisen vallan ja johdon anastanut porvaristo etupäässä on vastuunalainen. Mutta myöskin Suomen sosialidemokratian omassa keskuudessaan harjoittama vapaa sosialistinen valistustyö on osoittautunut aavistamattoman pintapuoliseksi ja heikoksi. - - Masentava kokemus pakottaa tästä lähin toisella tavoin kuin ennen huolehtimaan työväen sivistyskysymyksistä.²⁶

Katkos näkyy myös TSL:n perustamista mainostavissa teksteissä, joita valmistava komitea levitti työväenlehtiin. Irtisanoutuminen sisällissotaa edeltävästä ajasta ei ole yllättävää, toivottiinhan uudelle liitolle valtionapua. Mitenkään jyrkin sanankääntein aiempaa sivistystyötä ei kuvattu. Pääosin oltiin tyytymättömiä keskittämisen ja organisoimisen puutteeseen sekä aiemman sivistystyön pinnallisuuteen. Agitaatiosta ja herätystyöstä haluttiin siirtyä syvällisempään sivistystyöhön²⁷. Samalla kuitenkin korostettiin myös sitä, että TSL on jatkumoa vanhalle.²⁸

Sivistystyön uusi vaihe ei kuitenkaan merkinnyt vain keskittämistä ja organisoimista. Mainostaessaan perustettavaa liittoa Mikko Ampuja kirjoitti, että TSL tuo ”uusialoitteita, pysyviä opistoja, joista yhteiskuntatieteet uusimmasta kirkkaudessaan sijansa saavat, josta tieteellisyys ja ihmisyyys rakkaimmassa ja yleimmässä muodossaan tulevat työväen elämää ihastuttamaan, hyödyttämään ja edistämään”. Liiton päämäärät olivat ”kaukana ja korkealla”.²⁹ Tämä kuvastaa hyvin sitä, että TSL:n perustamisen taustalla vaikutti laajempi, Voionmaan johdolla kehittyvä sivistysaate.

Sivistys yhteiskunnallisena kysymyksenä

TSL:a ei perustettu vain harrastustoiminnaksi tai järjestökasvatuksen työkaluksi, vaan sen perustana oli Voionmaan viitoittama visio sivistyksestä keskeisenä osana yhteiskunnan kehittämistä. Sivistys oli Voionmaalle ja TSL:n perustajajäsenille ennen kaikkea yhteiskunnallinen kysymys.

Väinö Voionmaalle oli kertynyt kokemusta kansansivistyksen parissa: ennen Työväen Sivistysliittoa hän oli toiminut Kansanvalistusseuran ja raittiusliikkeen aktiivina. Voionmaa oli sosialisti, mutta, kuten Lähteenmäki tuo esiin, koulutususkovaisuus oli hänen sosialisminsa lähtökohta³⁰. Voionmaan sivistysusko jakoi paljon 1800-luvun fennomaanisen kansanvalistuksen ideologian kanssa, ja Snellman oli Voionmaalle keskeinen vaikuttaja³¹. Jo vuonna 1912 kirjoittamassaan pamfletissa *Snellman ja köyhälistö* Voionmaa tulkitsi, että Snellman oli yhteiskunnallinen kehittäjä ja myös työväestön kohottaja, jolle sivistys oli keskeinen keino saavuttaa edistystä.³² Snellmanin tavoin Voionmaan odotushorisontissa näkyi sivistyksen voimalla uudistuva yhteiskunta.

Sivistyskysymyksen kytös yhteiskunnan kehitykseen näkyy TSL:n alkuvaiheessa monin tavoin. Sisällissodan jälkeen Voionmaa markkinoi perustettavaa sivistysliittoa korostamalla työväen sivistystyön uudistamisen tärkeyttä osana ”suurta sosialista uudistusta, joka kaikista tapahtumista huolimatta on maailmansodan seurauksena alkava meidänkin maassamme”. Sivistysliiton rooli osana uudistusta oli ”henkisesti itsenäisten, edistyshaluisten ja -kykyisten, sopusointuisten yksilöitten kehittäminen opetuksen ja itekasvatuksen avulla, kansan sivistyselämän rikastuttaminen ja yhteiskunnan parantaminen näiden yksilöitten avulla”³³. Sivistyksen kytkeminen yhteiskunnallisiin kysymyksiin oli tuttua Ruotsin puolelta. ABF:n perustajan Richard Sandlerin ajatukset kulttuurisesta sosialismista korostivat sivistyksen asemaa yhteiskunnassa ja sivistyksen merkitystä yksilön toimimiselle yhteiskunnassa³⁴.

Sivistyksen asema yhteiskunnallisena kysymyksenä korostui Voionmaan käsityksissä *porvarillisen ja sosialistisen sivistyksen* eroista. Niiden erottaminen toisistaan oli keskeinen osa retoriikkaa, jolla perusteltiin työväen oman sivistystyön tarpeellisuutta. Voionmaan mukaan porvarillinen sivistys oli perinnöllistä ja yksilöllistä ja jätti yksilön ja yhteiskunnan suhteen löyhäksi. Porvarillisen sivistysajattelun piirissä kansansivistys voitiin nähdä yhteiskunnallisena, mutta korkeammalla sivistyksellä oli siinä kuitenkin ennen kaikkea yksilöllinen päämäärä. Porvarillisessa sivistyskäsityksessä sivistys oli ajanvietettä ja nautinnonväline.

Sen sijaan sosialistinen käsitys sivistyksestä laajensi tiedon ja sivistyksen merkityksen yksilön piiristä yhteiskuntaan: tiedolla tuli olla ”selvä yhteiskunnallinen tarkoitus”³⁵. Keskeistä oli sivistyksen merkitys yksilön ja yhteiskunnan suhteelle: ”Sivistyksen tulee luoda ja ylläpitää hyödyllistä vuorovaikutusta yksilön ja yhteiskunnan kesken: niin kuin yhteiskunnallisten parannusten tulee olla hyödyllisiä yksilölle, niin yksilön toiminnan hänen henkisenkin toimintansa, tulee olla hyödyksi yhteiskunnalle”. Tätä Voionmaa kutsui yhteiskunnallisen sopusoinnun aikaansaamiseksi, ja hän esitti, että juuri se oli työväen sivistystyön tarkoitus. Voionmaa kirjoitti: ”Se tarkoitus on mullistava, on vallankumouksellinen. Sosialismi ei voi ajatella tulevaisuuden yhteiskuntaa ilman täysin sivistyneitä yhteiskunnan jäseniä. Sen lähimpänä pyrkimyksenä on sen vuoksi valmistaa mahdollisuuksia todellisen sivistyksen hankkimiseen kaikille.”³⁶

Voionmaa ei nähnyt sivistystyötä yksinomaan sivistysliikkeen asiana. Sen sijaan sivistystyö kytkeytyi Voionmaan ajattelussa koko työväenliikkeen tavoitteisiin. TSL:n perustamisvaiheessa Voionmaa kirjoitti *Suomen Sosialidemokraattiin*, että sivistystyö on perusluonteeltaan sosialistista, sillä työväen sivistyksen voitto merkitsisi ”sivistyssorron lakkaamista, sivistysmonopoliin hävittämistä, sivistyksen yhteiskunnallistuttamista - - Silloin kuin työväen sivistys on voittanut, on sosialismi voittanut”³⁷.

Sivistyksen keinoin tapahtuva muutos lähti yksilöstä. Tässä korostui työväen sivistystyöhön alusta alkaen sisältynyt ihanne itsekasvatuksesta, jota opintopiirimuotoinen opetus osaltaan tuki. Itsekasvatuksen ihanne oli niin ikään saanut paljon vaikutteita Ruotsin työväensivistystyön piiristä³⁸. Voionmaa korosti, että ero sosialistisen ja porvarillisen sivistyksen välillä koski päämääriä eikä muotoa: sosialistiseen sivistykseen ei kuulunut eri oppimääriä tai -sisältöjä kuin porvarilliseen. Yhteiskunnallisuus ei merkinnyt yhteiskunnallisiin kysymyksiin keskittymistä. Sen sijaan sivistyksen tuli Voionmaan mukaan olla yhteiskunnallista ”sisällisessä merkityksessä”, mikä tarkoitti ”yhteiskunnan henkisiä ja siveellisiä oloja muuttavaa sivistystä”. Työväen sivistystyöllekin lankesi tämän myötä tehtäväksi ”herättää työväestössä sisällistä yhteiskunnallista henkeä”. Voionmaan mukaan työväen sivistystyön tuli synnyttää työväestössä ”yleistä ihmisyyttä ja sen aatteita”. Tämän vuoksi Voionmaa näki tarpeelliseksi painottaa toiminnassaan ”humanista sivistys-suuntaa”. Samalla hän kuitenkin totesi, ettei oppiaineilla ole ratkaisevaa merkitystä: ”Pääasia on se, missä hengessä opiskellaan”.³⁹

Kun *Työläisopiskelija*-lehti alkoi ilmestyä, Voionmaa toisti sen sivuilla näkemyksiä sivistyksen merkityksestä yksilölle ja yhteiskunnalle. Artikkelissa ”Suomen työväen henkinen nousu” vuodelta 1929 hän kirjoitti, että ”työväensivistyksen syvimmat ja hienoimmat juuret ovat sittenkin sielulliset. - - Työväensivistystyön kohteena tulee olla ei ainoastaan asia, vaan myöskin ihminen”⁴⁰. Hän lisäsi:

Sivistyshaluinen työläinen ei pyri sivistykseen ainoastaan saadakseen elämälleen kaivattua viihdykettä, vaan hän tahtoo kohota tietoon ja sivistykseen kyetäkseen olemaan mukana luomassa yhteiskuntaan sellaisia työmuotoja, joissa jokainen työläinen voi löytää työn ja elämän sopusoinnun, ilon ja onnen.⁴¹

Tekstissään sivistystyön päämääristä Voionmaa kritisoi näkemystä, jonka mukaan työväen sivistystyön tuli tähdätä yksittäisten työläis-

ten ammattitiedon ja talouden kehittämiseen, kansalaisyhteiskuntaan tai yhteiskunnallisiin työntekijöitä valmistavaan ”yhteiskunnalliseen valistustyöhön”. Sen sijaan työväen sivistystyön ”johtavat periaatteet” olivat hänen mukaansa ”laajemmat ja korkeammat kuin mainitut”. ”Ellei meitä väärinkäsitetäisi, sanoisimme, ettemme me ole tästä maailmasta”, hän kirjoitti.⁴²

Työväen sivistystyön ohjelma oli Voionmaan mukaan henkinen, ja se perustui ”henkisen elämän” merkittävyydelle yhteiskunnassa. Voionmaa lainaa saksalaista filosofia ja sosiaalipedagogikkaa Paul Natorpia: ”Emme uskalla tosin vaatia, mutta voimme varmain tieteellisten johtopäätösten tuloksena odottaa, että henkinen kehitys on kerran sisältäpäin hajoittava ja lopuksi murtava nykyiset taloudelliset, valtiolliset ja uskonnolliset puolueet.” Voionmaa kutsuu tätä näkemystä sivistyksen uskontunnustukseksi.⁴³

Paul Natorp ja muut sosiaalipedagogiikan edustajat, jotka katsoivat sivistyksen kytkeytyvän yhteiskunnalliseen kehitykseen, ovat selvästi vaikuttaneet voimakkaasti Voionmaan ajatteluun. Hänen käsityksissään on paljon yhtymäkohtia Natorpin ajatteluun, jossa nähdään, että kasvatuksen kautta voidaan rakentaa tasa-arvoinen ja yhteisöllinen yhteiskunta. Tässä kehityksessä keskeistä on se, että jokaisen yksilön oma kehitys johtaa myös yhteiskunnan kehitykseen.⁴⁴

Voionmaan visiot olivat laajasti kannatettuja TSL:n keskuudessa. Esimerkiksi vuonna 1929 *Työläisopiskelijan* pääkirjoituksessa ”Miksi työväki pyrkii sivistykseen” kirjoitettiin, ettei sivistys saanut olla vain ”yksilön elämän onnellistamisväline”, vaan sen tuli ”johtaa ja auttaa yksilöä työskentelemään kansakunnan, yhteiskunnan ja koko ihmiskunnan hyväksi”.⁴⁵ Yhteiskunnallisuus korostuu myös esimerkiksi pääkirjoituksessa ”Yksilö ja joukko sivistyselämässä” vuodelta 1929. Artikkelin mukaan työväen sivistyskäsitys tunnustaa yksilön merkityksen sivistyselämässä, ”mutta se pyrkii yksilön ja joukon saattamiseen sopusointuun

asettamalla vaatimukseksi yksilön persoonallisen työn ehdottoman yhdistämisen yhteiseen ja yhteiskunnalliseen hyvään.⁴⁶

Sivistys työväenliikkeen ja työväestön tarpeena

Työväen Sivistysliitto oli nimensä mukaisesti työväestön järjestö, ja se perustettiin ennen kaikkea vastaamaan työväen sivistyskysymyksiin. TSL:n tehtävänä oli olla työväen ”henkisen kohoamisen tienraivaajana”, kuten Voionmaa asian ilmaisi⁴⁷. Samalla liitolla oli tärkeä tehtävä työväenliikkeen kasvattajana.

Liiton säännöissä todetaan, että järjestön tehtävänä on ”levittää sosialista sivistystä työväen keskuuteen ja työväen henkisen kulttuuritarpeen tyydyttäminen”. TSL:n toiminta pyrki kattamaan järjestäytyneen ja järjestäytymättömän työväestön.⁴⁸ Käytännössä TSL toimi järjestöjensä kautta, mutta lehtien, julkaisujen ja tapahtumien välityksellä se vaikutti myös laajemmin.

Työväen Sivistysliitto perustettiin osaksi työväenliikettä. Voionmaa perustajatoimikunnan korosti toistuvasti työväen sivistysliikkeen asemaa osana työväenliikettä poliittisen ja ammatillisen työväenliikkeen rinnalla⁴⁹. Sivistysliike nähtiin koko työväenliikkeen läpäisevänä elementtinä eikä erillisenä liikkeen haarana.

Tekstissään vuodelta 1922 Voionmaa puolusti tarvetta työväen sivistysliikkeelle. Hän kritisoi näkemystä siitä, että työväenliike olisi vain taloudellinen ja valtiollinen liike, ja sitä, että työväen henkinen tila kohoaisi automaattisesti taloudellisen tilan kohotessa. Voionmaa katsoi, että taloudelliset ja henkiset olot olivat läheisesti yhteydessä toisiinsa: talous loi välttämättömiä mahdollisuuksia sivistyksen lisääntymiselle.⁵⁰ Taloudellinen nousu ei kuitenkaan toisi sivistystä automaattisesti. Sen sijaan sivistyksen eteen oli ”erikseenkin työskenneltävä”.⁵¹

Kalela katsoo, että TSL:n toiminta oli jatkumoa työväenliikkeen oma-aputoiminnalle.⁵² Tämä aspekti oli vahvasti esillä liiton

alkuvaiheessa. ”Koska kapitalismia palvelevat porvarilliset sivistyslaitokset eivät ole voineet nostaa kansan syviä kerroksia henkisestä pimeydestä, on työväen itsensä käytävä käsiksi tämänkin tehtävän suorittamiseen”, Voionmaa kirjoitti⁵³. Oma osansa oli varmasti myös sisällissodan jälkeisellä kokemusavaruudella, jossa ei nähty, että valkoisen Suomen instituutiot voisivat vastata työväestön sivistystarpeisiin.

Oma-apu ei tarkoittanut ainoastaan sivistyksen tarjoamista työväen sivistystyön piirissä, sillä TSL pyrki alusta alkaen vaikuttamaan sivistyskysymyksiin myös laajemmin. Esimerkiksi kun Voionmaa toimi valmistelevan komitean puheenjohtajana, hän julisti *Suomen Sosialidemokraatissa*, että liiton perustajat vaativat ”todella yleistä, tehokasta ja vapaata kansakouluopetusta, koko kansan nuorisolle avointa ja mahdollista ammatti- ja kansalaisopetusta, yliopiston opetuksen avaamista kaikille niille, jotka sitä haluavat ja pystyvät sitä nauttimaan”. Oma-apunäkökulma tulee esiin Voionmaan tekstistä vahvasti: ”Me tiedämme, ettei sitäkään ravintoa anneta työväelle mielisuosioilla, vaan että työväen on taisteluilla ja itsetoiminnalla hankittava se itselleen.”⁵⁴

Lisäksi, marxilaisen teorian mukaisesti, tulleisuuden nähtiin olevan työväenliikkeen vastuulla. Tämä koski myös sivistysuskoon perustuvaa odotushorizonttia. Kuvaava esimerkki tästä on *Työläisopiskelijan* ensimmäinen pääkirjoitus, jonka mukaan:

Työväen hyväksi voivat menestyksellisesti toimia vain työväen omat laitokset”, lausutaan kansainvälisen työkonferenssin tuonnoin hyväksymässä suosituksessa, jonka myöskin Suomen eduskunta ja hallitus ovat hyväksyneet. Tämä periaate on huomioonotettava jo työväen yleisissä sivistyspyrkimyksissä, jotka niin usein ovat vaarassa joutua työväelle vieraiden tarkoitusten valtaan ja holhoushengennä alaisiksi.⁵⁵

Sivistystyön kautta saavutettava edistys kytkettiin niin ikään työväen tavoitteisiin. Esimerkiksi kyseisessä pääkirjoituksessa esitet-

tiin, että työväen sivistystyön päämääriä ovat ”työväen henkisen itsenäisyyden säilyttäminen ja kehittäminen, työväenluokan henkinen valmistaminen siihen yhteiskunnan uudistamiseen, johon työväenliike pyrkii, ja kunkin yksityisen työläisen valmistaminen uuden yhteiskunnan kelpolliseksi kansalaiseksi.”⁵⁶ Vuonna 1929 *Työläisopiskelijassa* kirjoitettiin TSL:n perustamisen olevan merkki työväestön henkisestä noususta ja työväenliikkeen uudistumisesta. Uudistuminen merkitsi sivistyksellisten tehtävien nousua taloudellisten ja poliittisten tehtävien rinnalle. Sivistykselliset tehtävät määriteltiin tehtäviksi, ”joiden kautta pyritään uudistamaan ihmiskunnan kulttuuria, tuomaan siihen erikoisen työväen kulttuurin luoman lisän.”⁵⁷ Näissäkin esimerkeissä näkyy toisaalta usko siihen, että sivistys on avain uudistukseen, ja toisaalta tarve kytkeä sivistys nimenomaan työväestöön.

TSL:lla oli myös käytännöllisempiä tehtäviä: työväestöä piti valmistella toimintaan työväenliikkeessä sekä yhteiskunnassa. Tähän tehtävään viitattiin sivistämistä useammin kasvattamisella.⁵⁸ Tammikuussa 1919 Voionmaa kirjoitti:

Maailmaa odottavat suuret uudistukset, joiden mukana työväki kaikista sivistysmaista on koHoava määrääväksi tekijäksi yhteiskunnallisesta ja valtiollisesta elämästä. - - Olot ovat tehneet jokaisesta sosialistista vastuunalaisen kansalaisen, vaikkapa kansalaisluottamus häneltä puuttuisikin. Sanalla sanoen, aika vaatii jokaiselta työväenluokkaan kuulavalta yksilöltä sellaista voimaa ja kykyä, joka voi lähteä ainoastaan syvemmästä älyn, sydämen ja koko elämän sivistyksestä.⁵⁹

Myös uuden yhteiskunnan rakentaminen vaati kasvattamista. TSL:n perustamisessa oli merkittäväällä tavalla kyse siitä, että aiemmasta uskosta luokkatietoisuuden voimaan luovuttiin.⁶⁰ Tietoisuus ei tuonut sivistystä, vaan sivistysliikkeen tuli myös kasvattaa työväestöä. Samalla korostettiin, että nyt tehtävä sivistystyö erosi aiemmasta herättävästä ja agitoivasta työstä. Kalelan mukaan propagandan ja sivistystyön eron painottaminen ”sisälsi sellaisen sivistyksen itseisarvoisuuden korostamisen, joka oli ollut vierasta kansalaisuutta edeltäneelle työväenliikkeelle”⁶¹. Voionmaa kirjoitti *Työläisopiskelijassa*:

Nyt ei enään ajatella niin, että työväen ”itsestään ymmärretty” oma etu tai väkivalloin anastama köyhälistön diktatuuri olisivat riittävät uuden sosialistisen yhteiskunnan perustuksiksi. Nyt nähdään selkeästi, että työväen tuleva yhteiskunnallinen toiminta vaatii valmistamista ja erityistä kasvatusta. - - Helppo on oppia hävittämään, mutta paljon sitkeää kasvatustyötä vaaditaan, ennen kuin yhteiskunnallisesti passiivisesta työläisestä tulee yhteiskunnallisesti aktiivinen, luova työntekijä.⁶²

Samaan sävyyn oli kirjoitettu vuotta aiemmin *Työläisopiskelijan* artikkelissa ”Opintokerhoytön merkitys työväenjärjestöille”. Artikkelin mukaan työväenjärjestöissä oli ymmärretty, että nykyaika vaati sekä järjestöiltä että niiden jäseniltä ”muutakin kuin vaistomaisen tietoisuuden yhteiskunnallisesta asemastaan ja järjestäytymisen merkityksestä”. Tietoisuuden sijaan järjestöjen toimihenkilöiden tuli osata hoitaa järjestön taloutta ja juoksevia tehtäviä, sekä ”kyttävä asiantuntemuksella määrittelemään kantansa myöskin moninaisiin yleisiin kysymyksiin ja liikehtimisiin nähden”.⁶³

Samalla, kun agitaatiota vastustettiin, myös TSL:n toiminnan puolueettomuutta korostettiin. Tämä nousi keskustelun aiheeksi 1920-luvun alusta alkaen. Puolueettomuus kytkeytyi käsitteisiin tieteellisyydestä ja totuudesta. Näiden käsitteiden kautta sivistystyön korostettiin olevan dogmeista ja propagandasta vapaata, kriittisen itsenäisen ajattelun viljelyä.⁶⁴

Kalelan mukaan puolueettomuutta ja tieteellisyyttä korostava opintotoiminta ”saatettiin hyvin alistaa opetusviranomaisten tarkastukseen”, mikä oli edellytys valtionavun saamiselle.⁶⁵ Puolueettomuudesta keskusteltiin laajasti. Sitä kannatettiin, mutta samalla se ei saanut merkitä sitä, että työväen maailmankatsomus tai sitoutuminen työväestön arkeen ja

elämänpiiriin hylättäisiin⁶⁶. Radikaalivasemistolaiset piirit alkoivat ajan myötä suhtautua kriittisesti TSL:oon puolueettomuusretoriikan ja valtionavun takia⁶⁷.

Yhteiskunnallisuuden ja kasvatustarpeen ohella sivistys kuvattiin myös eräänlaisena yleisinhimillisenä tarpeena, jota myös työväestö tarvitsi ja janoi. Kuvaava esimerkki tästä ajattelusta on Hjalmar Eklundin laatima opintosuunnitelma ”Filosofian opiskelu” vuodelta 1922. Eklundin mukaan työväenliike oli ”alusta alkaen” harjoittanut sosialistista valistustyötä. Tarpeellisia, vakaumusta vahvistavia tietoja tarjottiin sosialismista ja ”yhteiskunnallisista asioista”. Eklundin mukaan: ”Samalla kun tutustuttiin taloudellisiin ja muihin yhteiskunnallisiin kysymyksiin, kasvoivat myös muut henkiset tarpeet”. Eklund jatkoi:

Työväen Sivistysliiton kurssilaiset Helsingin Työväenyhdistyksen talon edessä vuonna 1920. Kuvaaja: Heikki Laakso. Kuva: Kansan Arkisto.

Tieteiden varmimpien tulosten kanssa ilmeisessä ristiriidassa oleva kristillinen maailmankatsomus samoin kuin sen haudantakaiseen elämään vetoava käytännöllinen elämäntietämys eivät tietenkään enää voineet tyydyttää työväestön henkisiä tarpeita. Sosialismi antoi uuden elämäntietämisen, uusi maailmankatsomus oli saatava muualta.⁶⁸

Eklundin mukaan tämä on ajanut työväestöä sivistyksen, kuten filosofian opiskelun, pariin.⁶⁹

Sivistys tasa-arvokysymyksenä

Työväen Sivistysliiton perustamisvaiheessa työväen sivistystyön tarvetta hahmotettiin myös koulutuksen tasa-arvon näkökulmasta. Koulutus näyttäytyi kokemusavaruudessa luokkakoulutuksena, jota oli tarjolla vain yläluokalle ja vain yläluokan näkökulmasta, ja tämä piti muuttua. Tasa-arvokysymys oli keskeinen osa Voionmaan sivistysajattelua⁷⁰, ja myös esimerkiksi Nils Robert af Ursin määritteli sivistyksen työskentelynä ihmiskunnan enemmistön hyväksi⁷¹.

Kun tasa-arvosta oli puhe, painotus työväen erityisiin sivistyskysymyksiin jäi taka-alalle. Tasa-arvon osalta TSL tavoitteli samaa sivistystä ja samoja sivistysmahdollisuuksia kaikille. Esimerkiksi Voionmaa korosti työväen sivistysliikkeen pitävän sivistystä ”yhtenä cheytenä”. Hänen mukaansa sivistyksen ei pitäisi olla erilainen eri yhteiskuntaluokissa: ”Sivistyksen pääperusteisiin kuuluvat äly ja tunne, tieto ja siveys, mutta ei ole olemassa eri älyä ja tietoa yläluokkaa ja alaluokkaa varten, eikä saisi olla olemassa eri tunnetta ja eri siveyttä porvareita ja sosialisteja varten”.⁷²

Kokemusavaruudessa ongelmana oli sivistyksen laadun sijaan sivistyksen määrä. Työväensivistystä tarvittiin, koska työväestä ei saanut sivistystä muualta. Tämä aspekti oli mukana alusta alkaen. Markkinoidessaan sivistysliiton perustamista Voionmaa esitti:

Työväen sivistysliike on osa luokkataistelua. Nykyisessä yhteiskunnassa on sivistyselämän alalla vallalla yhtä häikäilemätön ja vaarallinen luokkavalta kuin taloudellisellakin alalla. Vapaan kilpailun seuraukset ovat sivistyselämässä olleet yhtä turmiollisia kuin talouselämässä. Sivistysylimystö on luonteeltaan yhtä sironhaluinen kuin rahaylimystökin.⁷³

Voionmaa puhui tasa-arvon puutteesta sivistyksen parissa myös ”sivistyksen luokkajakona” ja ”henkisenä riistona”. Voionmaan mukaan henkinen riisto merkitsi sitä, että ”työtekevältä luokalta, kansan suurimmalta osalta, on

tosiasiallisesti riistetty mahdollisuus sellaisen korkeamman yleissivistyksen saamiseen, jota nykyajan kulttuuri- ja yhteiskuntaelämä vaatisi”. Sivistyksen luokkajako puolestaan merkitsi sitä, että ”korkeampi sivistys on joutunut omistavain luokkain erioikeudeksi, jota ne käyttävät taloudellisen riistämisen välineenä”.⁷⁴

Kehitystä oli kuitenkin tapahtunut: Voionmaan mukaan ”poljettujen luokkien henkiseksi kohoamiseksi” alettiin 1800-luvulla laatia suunnitelmia, ja demokratiakehitys oli tehnyt mahdolliseksi näiden suunnitelmien toteuttamisen. Luokkajakoa hajottivat Voionmaan mukaan etenkin kansakoulut sekä ”nykyaikaiset kansansivistyslaitokset”, jotka oli tarkoitettu kaikille.⁷⁵ Kansakoulujärjestelmä oli Voionmaan mielestä osoitus siitä, että sivistyskysymys voitiin ratkaista jo kapitalistisen järjestelmän sisällä – vaikkakin lopulliset päämäärät voitiin hänen mielestään saavuttaa täydellisesti vasta sosialistisessa yhteiskunnassa.⁷⁶

Toiminnan alkuvaiheessa TSL:ssa suunniteltiin osana työväen sivistystason kohottamista myös tutkintojen myöntämistä. Vehkamäki kuvaa suunnitelmia erityisestä ”kansalaistutkinnosta” liiton opintokirjassa vuodelta 1922. Vehkamäen mukaan suunnitteilla oli tutkintojärjestelmä, joka ”takaisi opiskelijoille varman kansalaissivistyksen”. Tutkintoon kuuluisivat alempi ja ylempi kansalaistutkinto. Alempi tutkinto olisi kansakoulun oppimäärää hieman laajempi, ja se sisältäisi opetusta äidinkielessä, laskennossa, historiassa, maantiedossa, luonnontiedossa ja yhteiskuntaopissa sekä opetusta Suomen valtiomuodosta ja lainsäädännöstä sekä kansantaloudesta ja hallinnon perusteista. Ylemmässä tutkinnossa valittaisiin näiden joukosta kolmesta neljään ainetta, joihin syvennä.⁷⁷

Tasa-arvotavoitteen suhde näkemyksiin työväen erityisestä sivistystarpeesta oli osin jännitteinen: toisaalta ajettiin työväestön omaa ja erityistä sivistystä, toisaalta vaadittiin tasa-arvon nimessä kaikille samaa sivistystä. Kuitenkin myös tasa-arvonäkökulmaan sisältyi työväes-

tön erityisiä tavoitteita. Samalla TSL:n tavoitteet tasa-arvon piirissä palautuivat myös kysymykseen sivistyksen yhteiskunnallisuudesta, johon tasa-arvo niin ikään vahvasti kytkeytyi. Voionmaa kirjoitti aiheesta *Työläisopiskelijassa* jatkaen samalla porvarillisen sivistyksen ja työväensivistyksen välisen yhteyden käsitteilyä. Hänen mukaansa TSL:n piirissä torjuttiin ”se porvarillinen tasa-arvo, se porvarillinen demokratia, se porvarillinen isänmaallisuus, jotka vallitsevat nykyisessä porvarillisessa yhteiskunnassa ja sen sivistysmuodossa”. Voionmaa esitti, että ”meidän työmme on suunnattu tulevaisuuteen, jolloin on vallitseva todellinen yhteiskunnallinen tasa-arvo, taloudellinen demokratia, kansainvälinen isänmaallisuus”. Hän toisti eroa porvarillisen ja sosialistisen sivistystyön välillä: ”Työväen sivistysliike pyrkiä kaikkiin keinoin työväen vapauttamiseen ja uuden yhteiskunnan luomiseen; porvarillinen sivistysliike ei sitä tee.”⁷⁸

Lopuksi

Työväen Sivistysliiton perustamisen taustalla oli vahva usko sivistykseen. Tämän uskon juuret olivat enemmän pohjoismaisen kansansivistystyön perinteessä ja myös Snellmanin sivistysajattelussa kuin kansainvälisessä sosialistisessa kasvatustyössä. Tähän vaikutti erityisesti Väinö Voionmaan sivistysajattelu.

TSL:n perustajien kokemusavaruudessa sivistys oli keskeinen osa yhteiskuntaelämää.

Kansalaisuus, yhteiskunnassa toimiminen ja siihen vaikuttaminen edellyttivät sivistystä. Sivistyksen lisääminen työväestön parissa edellytti luokan taloudellista nousua, mutta taloudellinen nousu ei johtanut suoraan sivistystason nousuun. Työväeltä puuttui sivistys, ja sille oli tarjottava sitä. Keskeinen osa kokemusavaruutta oli myös ajatus työväen historiallisesta tehtävästä ja työväenliikkeen velvollisuudesta toteuttaa tulevaisuus. Kun Työväen Sivistysliittoa oltiin perustamassa, liikkeellä oli vahva kokemus tapahtumassa olevasta muutoksesta, joka avasi mahdollisuuksia vaikuttaa tulevaisuuteen. Samalla hävitty sota oli rajannut työväenliikkeen toiminta-alaa kapeaksi, mikä osaltaan painotti työväenliikkeen oman sivistystyön tarvetta.

Työväen Sivistysliiton perustamisvaiheen odotushorisontti oli kunnianhimoinen – etenkin suhteessa juuri hävittyyn sotaan. Sivistyksellä oli tehtävä yksilön ja yhteiskunnan kehittämisessä. Sivistysajatteluun sisältyi vahva visio ihanneyhteiskunnasta, joka olisi tasa-arvoinen ja jossa kaikilla olisi mahdollisuus ja halu korkeaan sivistykseen. Lisäksi yksilöistä tuli kehittyä aktiivisia yhteiskunnallisia toimijoita sivistyksen aikaansaaman henkisen kasvun myötä. Näin ollen juuri sivistyksen nähtiin tarjoavan työväestölle työkalut työväenliikkeen tavoitteleman yhteiskunnan toteuttamista varten.

Viitteet

- 1 Kalela, Jorma 1978. *Työväen Sivistysliitto 1919–1979. Tutkimussuunnitelma*. Helsingin yliopiston poliittisen historian laitoksen julkaisuja 2/1978. Helsinki, Helsingin yliopisto; Pikkusaari, Jussi 2014. *Työväen omaehtoisen sivistystyön aatteen kantavuus. Työväen Sivistysliitto 1919–1999*. Tampere, Mediapinta; Järvinen, Pentti 1968. *Työväen Sivistysliiton perustamiseen ja kehitykseen vaikuttaneet aatteelliset ja poliittiset ristiriidat*. Poliittisen historian pro gradu -tutkielma. Helsinki, Helsingin yliopisto.
- 2 Lähteenmäki, Maria 2014a. *Väinö Voionmaa: puolue- ja geopoliitikko*. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura; Lähteenmäki, Maria 2014b. Holhottuista vapaiksi. Väinö Voionmaa työväestön sivistysliikkeen rakentajana. Teoksessa Kari Kantasalmi & Mauri Nest (toim.). *Valistajia, sivistäjiä, poliitikoita ja asiantuntijoita. Näkökulmia aikuiskasvatuksen kentän vaikutuksiin*. Tampere, Tampereen yliopistopaino, 161–180.
- 3 Bläfield, Ville (toim.) 2019: *Hengenpimeyttä vastaan. Puheenvuoroja sivistyksestä*. Helsinki, Edita.

- 4 Burman, Anders & Sundgren, Per (toim.) 2012. *Svenska bildningstraditioner*. Göteborg, Daidalos; Gustavsson, Berndt 1991. *Bildningens väg. Tre bildningsideal i svensk arbetarrörelse 1880–1930*. Tukholma, Wahlström & Widstrand; Jansson, Jenny 2012. Manufacturing consensus: The making of the Swedish reformist working class. Acta Universitatis Upsalien-sis. Uppsala, Uppsala universitet; Jansson, Jenny 2016. Class Formation in Sweden and Britain: Educating workers. *International labor and working class history*, vol 90, 52–69; Sundgren, Per 2007. Kulturen och arbetarrörelsen. *Kulturpolitiska strävanden från August Palm till Tage Erlander*. Tukholma, Carlsson 2007.
- 5 Koselleck, Reinhart 2004 [1979]. *Futures past. On the semantics of historical time*. New York, Columbia University Press.
- 6 Esim. Alapuro, Risto & Stenius, Henrik 1987. Kansanliikkeet loivat kansakunnan. Teoksessa Alapuro ym. (toim.). *Kansa liikkeessä*. Helsinki, Kirjayhtymä, 7–49; Ahonen, Sirkka & Rantala, Jukka (toim.) 2001. *Nordic lights. Education for nation and civic society in the Nordic countries 1850–2000*. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 7 Ahonen, Sirkka 2003. *Yhteinen koulu – tasa-arvoa vai tasapääsyyttä? Koulutuksellinen tasa-arvo Suomessa Snellmanista tähän päivään*. Tampere, Vastapaino, 74–75. Joukkosielun käsitteen taustalla: Le Bon, Gustave 1912 [1895]. *Joukkosielu*. Helsinki, Otava.
- 8 Ahonen 2003, 81–99; Ilmolahti, Oona 2017. *Eheys ja ennakkoalu. Työväenyhteisön ja kansakouluopettajiston jännitteinen suhde Helsingissä sisällissodasta 1930-luvulle*. Helsinki, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 163–164.
- 9 Alapuro & Stenius 1987.
- 10 Hakoniemi, Elina 2018. Sivistys yhteiskunnallisena voimana. Työväen sivistystyön sivistyskäsite. Teoksessa Juhani Tähtinen, Jyrki Hilpelä, Risto Ikonen (toim.). *Sivistys ja kasvatustien eilen ja tänään*. Koulu ja menneisyys LVI. Helsinki, Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seura, 155–179, 158; Soikkanen, Hannu 1961. *Sosialismin tulo Suomeen. Ensimmäisiin yksikamarisen eduskunnan vaaleihin asti*. Turku, Turun yliopisto, 19–21.
- 11 Ks. Esim. Ehrnrooth, Jari 1992. *Sanan vallassa, vihan voimalla: sosialistiset vallankumousovit ja niiden vaikutus Suomen työväenliikkeessä 1905–1914*. Helsinki, Suomen Historiallinen Seura; Rajavuori, Anna 2017. *Eistykseen poliittikka: sosialistinen agitatio keskisuomalaisella maaseudulla 1906–1908*. Helsinki, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- 12 Hakoniemi, Elina 2017. Työläiset ja kansalaiset matkalla peruskouluun: työläisen ja kansalaisen käsittehistoriaa sosiaalidemokraattisessa koulutuspolitiikassa ja toiminnassa n. 1890–1970. *Työväentutkimus Vuosikirja*, 2017, 14–21.
- 13 Järvinen 1968, 25.
- 14 Kalela 1978, 17–18, 116–124; Järvinen 1968, 24.
- 15 Vehkamäki J.H. Selostus erityisen työväen sivistysliiton perustamista tarkoitaneen valmistavan komitean toiminnasta, 1–2. Valmistava komitea 1919, Työväen Sivistysliitto 331,85, Työväen arkisto (TA).
- 16 Vehkamäki, J.H. 1929. TSL:n alkutaipaleelta. *Työläisopiskelija* (TO), 6/1929, 119–120; Eklund, Hjalmar 1922a. Työväen Sivistysliitto. Teoksessa *Työväen Sivistystyö I*. Helsinki, Työväen Sivistysliitto, 19–35, 20; Eklund, Hjalmar 1929. Eräitä muistelmia ensimmäiseltä vuodeltani TSL:n sihteerinä. *TO*, 6/1929, 127–130; Railo, Pekka 1939. Työväen oppinnollisen sivistystyön kehityksestä Suomessa. Teoksessa *Työväen sivistystyö II. Työväen Sivistysliitto 1919–1939*. Helsinki, Työväen Sivistysliitto, 69.
- 17 10.1.1919. Ensimmäisessä kokouksessa valmistavan komitean puheenjohtajaksi valittiin Voionmaa ja sihteeriksi ylioppilas J. H. Vehkamäki. Nuorisoliitto oli nimittänyt komiteaan puheenjohtajansa Edvard J. Hämäläisen ja Yrjö Räisäsen. Lisäksi siihen kutsuttiin Jonas Laherma ja Mikko Ampuja. Komitean jäsenistö täydentyi tammikuun aikana. Mukaan tulivat J. Ailio, V. Salovaara, O. Puro, J. Virtanen, M. Paasivuori, L. Eronen, M. Sillanpää ja R. Sventorzetesky.
- 18 Vehkamäki J.H. Selostus erityisen työväen sivistysliiton perustamista tarkoitaneen valmistavan komitean toiminnasta, 3. Valmistava komitea 1919, Työväen Sivistysliitto 331,85, Työväen arkisto (TA).
- 19 Eklund 1929, 130.
- 20 Esim. Työväen Sivistysliittoa (T.S.L.) perustamaan. *Suomen Sosialidemokraatti* (SS), No 24, 30.1.1919, 2.
- 21 Vehkamäki, J.H. 1922. Työväen Sivistysliiton toimintatavoista. Teoksessa *Työväen Sivistystyö I*. Helsinki, Työväen Sivistysliitto, 35–49, 36.
- 22 Kalela 1978, 119, 145–147.
- 23 Järvinen 1968, 25.
- 24 Lähteenmäki 2014b, 168.
- 25 Ks. myös Kalela 1978, 14; Järvinen 1968, 13; Halila, Aimo 1969. *Väinö Voionmaa*. Helsinki, Kustannusosakeyhtiö Tammi, 159–160.
- 26 Voionmaa, Väinö 1919. Työväen sivistysriennot. SS, No 17, 22.01.1919, 2.
- 27 Voionmaa 1919, 2; Työväen Sivistysliittoa (T.S.L.) perustamaan. SS, No 24, 30.1.1919, 2; Ampuja, Mikko 1919. Työväen Sivistysliitto. SS, No 26, 01.02.1919, 6.
- 28 Laherma, J. Työväen opinto- ja sivistystyön kehittäminen ja tukeminen. SS, No 19, 24.01.1919, 5.
- 29 Ampuja 1919.
- 30 Lähteenmäki 2014b, 169.
- 31 Lähteenmäki 2014b, 161–164, 169; Lähteenmäki 2014a, 96–97.
- 32 Voionmaa, Väinö 1912. *Snellman ja köyhälistö*. Puoluehallinnon lentokirjasia No 5. Helsinki, Suomen Sosialidemokraattinen Puolue, 3.
- 33 Voionmaa 1919, 2.
- 34 Gustavsson 1991, 94–97, 108–111.
- 35 Voionmaa, Väinö 1922. Mietteitä työväen sivistysliikkeessä. Teoksessa *Työväen sivistystyö I*. Helsinki, Työväen Sivistysliitto, 10–12. Sama erottelu myös: Voionmaa, Väinö 1939. Työväen Sivistysliikkeen perusteita. Teoksessa *Työväen sivistystyö II. Työväen Sivistysliitto 1919–1939*. Helsinki, Työväen Sivistysliitto, 11. Ks. myös Lähteenmäki 2014b, 170–171; Kalela 1978, 16–17.
- 36 Voionmaa 1922, 12.
- 37 Voionmaa 1919, 2.
- 38 Esim. Gustavsson 1991, 153–187.
- 39 Voionmaa 1922, 12–13.
- 40 Voionmaa, Väinö 1929a. Suomen työväen henkinen nousu (pääkirjoitus). *TO*, 7/1929, 153–155, 154.
- 41 Sama, 155.
- 42 Voionmaa, Väinö 1929b. Työväen Sivistysliitto ja sen sija Suomen työväenliikkeessä. *TO*, 6/1929, 103–105, 104.
- 43 Sama, 104. Voionmaa lainaa Natorpia aiemminkin: Voionmaa 1919, 2.
- 44 Natorpista ks. Hämäläinen, Juha 2018. Sosiaalipedagogiikka idealistisen sosialismin kasvatustien ja sivistysoppina. Teoksessa Juhani Tähtinen, Jyrki Hilpelä, Risto Ikonen (toim.). *Sivistys ja kasvatustien eilen ja tänään*. Koulu ja menneisyys LVI. Helsinki, Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seura, 95–124.
- 45 Miksi työväki pyrki sivistykseen (pääkirjoitus). *TO*, 1/1929, 1–2.

- 46 Yksilö ja joukko sivistyselämässä (pääkirjoitus). *TO*, 3/1929, 41–42, lainaus 42.
- 47 Voionmaa 1922, 9.
- 48 Vehkamäki 1922, 36.
- 49 Esim. Voionmaa 1922, 5.
- 50 Sama, 5–7.
- 51 Sama 9. Ks. myös Kalela 1978, 14–16.
- 52 Kalela 1978, 75.
- 53 Voionmaa 1922, 6, 10. Ks. myös Kalela 1978, 139.
- 54 Voionmaa 1919, 2. Sama kanta piti pintansa pitkään, ks esim. Voionmaa 1939, 10–11.
- 55 Työhön käydessä (pääkirjoitus). *TO*, 1/1928, 1.
- 56 Sama.
- 57 Hautamäki, Arvi 1929. Onko opintotyössämme tapahtunut edistystä? *TO*, 6/1929, 107–108.
- 58 Ks. myös Kalela 1978, 105.
- 59 Voionmaa 1919, 2. Myös Ampuja 1919, 6.
- 60 Hakoniemi, Elina 2017. *Työläiset ja kansalaiset matkalla peruskouluun: työläisen ja kansalaisen käsitehistoriaa sosiaalidemokraattisessa koulutuspolitiikassa ja -toiminnassa n. 1890–1970. Työväentutkimus Vuosikirja, 2017, 14–21.*
- 61 Kalela 1978, 19.
- 62 Voionmaa 1929b, 104.
- 63 Opintokerhotyön merkitys työväenjärjestöille. *TO*, 1/1928, 2.
- 64 Työväen omaoimisen sivistystyön puolueettomuus. *TO*, 5/1928, 1–3; Wiik, K.H. 1929: Työväen sivistystyö ja sen puolueettomuus. *TO*, 6/1929, 105–107; Voionmaa 1939.
- 65 Kalela 1978, 20.
- 66 Ks. Esim. Voionmaa 1939, 12–14.
- 67 Järvinen 1968, 35–37. Ks. myös Kalela 1978, 23.
- 68 Eklund, Hjalmar 1922b. Filosofian opiskelu. Teoksessa *Työväen sivistystyö I*. Helsinki, Työväen Sivistysliitto, 68–84, 68–69.
- 69 Eklund 1922b, 68–69.
- 70 Ks. myös Lähtenmäki 2014b, 164.
- 71 Ursin, N.R. 1922a. Miksi pyrimme sivistykseen? Teoksessa *Työväen sivistystyö I*. Helsinki, Työväen Sivistysliitto, 14–18, 17.
- 72 Voionmaa 1922, 6.
- 73 Voionmaa 1919, 2.
- 74 Voionmaa 1922, 7. Ks. myös Järvinen 1968, 22–23.
- 75 Sama, 8–10.
- 76 Sama, 11.
- 77 Vehkamäki 1922, 41.
- 78 Voionmaa 1929b, 104.